

*Lieto Vanhalinna. Aurajoen ja Hämeen Härkätien vierellä sijaitsevaa muinaislinnaa on käytetty pronssi-
kaudelta keskiajalle, 1300-luvulle. Kuvassa korkealla kalliolla sijaitseva muinaislinna on kuvattuna talviaa-
muna Hämeen Härkätieltä. Teija Tiitinen 2005, AKDG5674:3, Museovirasto.*

**Museovirasto
Museiverket**

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet:

Varsinais-Suomen maakuntakuvaus

Teija Tiitinen

Kohteet ja maakunnan arkeologiset erityispiirteet

Varsinais-Suomen VARK-alueissa näkyy maakunnan arkeologisen kulttuuriperinnön monipuolisuus. Niissä on erityisesti tuotu esiin saaristoalueelle ominaista kulttuuria, maakunnan yhteyksiä Itämeren eri osiin sekä historiallista aikaa. Varsinais-Suomen merkitys kristinuskon leviämisessä on tuotu esiin kohteiden valinnassa siten, että erityistä huomiota on kiinnitetty kirkonpaikkoihin ja kirkkoihin, joiden arkeologinen potentiaali on edelleen vahva. Yhä jatkuva maankohoaminen on vaikuttanut voimakkaasti maakunnan muinaiseen asutukseen, minkä seurauksena vanhat tyypillisesti rantojen tuntumassa sijainneet kohteet sijaitsevat nykyisin usein kaukana sisämaassa.

Turku Kotirinne. Neoliittisen kivikauden lopulla ja pronssikaudella käytetty asuinpaikka, josta on löydetty Suomen vanhimmat tunnetut ohranjyvät. Kuvassa metsässä sijaitsevaa asuinpaikan osaa. Teija Tiitinen 2005, AKDG5679:5, Museovirasto.

Salo Ilmusmäki. Kookas pronssikautinen hautaröykkiö sijaitsee korkealla kalliomäellä. Röykkiön halkaisija on yli 15 metriä. Tanja Ratilainen 2020, TMK VARK 103, Turun museokeskus.

Jääkauden päättyessä valtaosa Varsinais-Suomesta oli vielä meren pinnan alla, minkä takia alueelta ei ole löydettävissä varhaisimman pioneeriasutuksen asuinpaikkoja. Myös nuorempi mesoliittisen eli esikeraamisen kivikauden asutus alueella on ollut vähäistä. Kaikki maakunnan valtakunnallisesti merkittäviksi arvioidut kivikautiset kohteet ajoittuvat neoliittiselle eli keraamiselle kivikaudelle, suurin osa kyseisen ajanjakson puoliväliin ja lopulle (karkeasti 4000–1700 eaa.). Vanhimmat neoliittisen kivikauden VARK-kohteet, Mynämäki Aisti ja Kemiönsaari Nöjis, kuuluvat Jäkärän keraamiseen vaiheeseen noin 4000 eaa. tienoille.

Varsinais-Suomen nuoremmille neoliittisen kivikauden asuinpaikoille on tyypillistä, että niiden asutus on jatkunut kivikauden lopulta pronssikaudelle ja vielä rautakauden alkuun. Näitä pitkään asuttuja kohteita ovat Kemiönsaaren Ölmosviken, Paimion Toispuolojannummi sekä Turun Kotirinteen asuinpaikka. Viimeksi mainitusta on löydetty neoliittisen ajan loppuun ajoitettua ohraa.

Neoliittiselle kivikaudelle ajoittuva Paraisten Rauvaisten asuinpaikka on vanhimpia ulkosaaristosta tunnettuja kohteita. Sen erikoislaatuisuutta korostaa myös asuinpaikalta löydetty asumuspainanne, joita tunnetaan Varsinais-Suomesta vain kahdelta kohteelta.

Valtaosa maakunnan pronssikautisista hautaröykkiöistä on rakentamisaikanaan sijainnut meren rannalla tai sen tuntumassa kalliomäillä. Maankohoamisen seurauksena ne kuitenkin ovat nykyisin kaukana rannikolta. Ainoastaan Turunmaan saaristossa sijaitsevat röykkiöt sijaitsevat yhä veden läheisyydessä. Näistä VARK-kohteiksi on valittu neljä röykkiökohdetta Paraisilta ja yksi Kemiönsaarelta. Kemiönsaaren Hammarsbodan röykkiöalue on sikäli poikkeuksellinen, että se sijaitsee moreenimaalla ja sen läheltä tunnetaan varhaismetallikauteen ajoittuvia asuinpaikkoja.

Laitila Untamalan Myllymäki. Peltoalueisiin rajautuvalla Untamalan harjulla sijaitseva rautakautinen kumpukalmisto ajoittuu roomalaisajalta ja kansainvaellusajalle. Teija Tiitinen 2010, AKDG7237:1, Museovirasto.

Laitila Savemäki. Vanhemman roomalaisajan kalmistoalueella on nähtävissä erilaisia kivirakenteita. Kalmisto sijaitsee peltojen välisellä moreeniharjanteella. Teija Tiitinen 2009, DG1992:8, Museovirasto.

Pystykiviä roomalaiseen rautakauteen ajoittuvissa hautapaikoissa. Laitila Savemäki (vasemmalla). Rautakauteen vanhemmalle roomalaisajalle ajoittuvassa kalmistossa on runsaasti erityyppisiä kivistä tehtyjä hautarakenteita. Kuvan keskellä erottuu hautarakenteeseen kuuluva neliskulmainen pystykivi. Teija Tiitinen 2009, AKDG5666:2, Museovirasto.

Parainen Furunabb (oikealla). Nuoremalle roomalaisajalle ja kansainvaellusajalle ajoittuvassa kalmistossa on lukuisia hautarakenteita. Kuvassa pyöreä hautalatomus ja nelisivuinen hautalatomus, jonka keskellä on kookas pystykivi. Helena Ranta 2017, AKDG5472:1, Museovirasto.

Laitila Mäki. Muinaispeltoalueen raivaushistoria on alkanut varhaisrautakaudella ja jatkunut viikinkiaikana. Alueelta on löydetty myös yksi kuppikivi. Valtaosa maan pinnalle näkyvistä rakenteista on kuitenkin todennäköisesti historialliselta ajalta. Alue on nykyisin laitumena. Teija Tiitinen 2010, AKDG5664:3, Museovirasto.

Varsinais-Suomen yhteydet länteen ovat alkaneet tiivistyä jo kivikauden lopulla, mutta pronssikautisten röykkiöhautojen rakenteista löydettyissä esineissä nämä kontaktit ovat nähtävissä selvimmin. Läntisestä vaikutuksesta kertoo muun muassa Liedon Kotokallion hautaröykkiön pronssikauden II periodille (1500–1300 eaa.) ajoittuva hautaus, josta löytyneet hauta-antimet ovat peräisin nykyisen Pohjois-Saksan tai Tanskan alueelta.

Rautakauden alussa asutus sijoittui pitkälti varsinaissuomalaisesta maisemaa halkovien jokilaaksojen varsille, jotka soveltuivat hyvin vähitellen lisääntyvään karjanhoitoon ja arkaaiseen viljelyyn. Itämerelliset yhteydet jatkuivat ja vahvistuivat edelleen rautakauden alkuun tultaessa. Tämä näkyy uusien hautaustapojen omaksumisena ja uusien eri puolilta Itämereltä saapuneiden esinetyyppien käyttönä. Pohjanlahden länsipuolisten yhteyksien lisäksi kontaktit Baltian alueen ja Varsinais-Suomen välillä lujittuivat. Kontakteista osoituksena ovat sekä vanhemman että nuoremman roomalaisajan monipuoliset hautatyytit, joita edustamaan on valittu esimerkiksi Kaarinassa sijaitsevat Rungon Koskenhaan ja Myrskylinnan polttokalmistot, Laitilassa sijaitsevat Untamalan Myllymäen kumpukalmisto ja Soukaisten Savemäki sekä Sauvon Korvalan paasiarkkukalmisto. Lisäksi Vanhalinnan linnavuoren vieressä sijaitsevan Aittamäen kalmiston viikinkiaikaisen polttokenttäkalmiston alla on vanhempaan roomalaisaikaan ajoittuvia kuoppahautoja. Kuoppahaudat ovat niin sanotun Kärsämäen-tyyppin hautoja, joita on löydetty ainoastaan Lounais-Suomesta.

Rautakauden loppupuolelle ajoittuvaan kristillistymisen alkuvaiheeseen kuuluu useita valtakunnallisesti merkittäviä kohteita, kuten Kaarinan Ravattulan Ristimäen kaivauksin tutkittu ruumiskalmisto ja Suomen vanhimman kirkon perustukset (ajoittuu 1100–1200-luvuille jaa.), Liedon Ristipellon kalmisto ja tapulinpaikka, Laitilan Untamalan kirkko ja Pöytyän Kappelniitty.

Kalmistojen ohella rautakautta Varsinais-Suomen VARK-alueissa edustavat linnavuoret, jotka liittyvät kulkureitteihin ja ilmeisesti niiden liikenteen valvomiseen. Näitä ovat Paimion Nakolinna, jonka vieritse on kulkenut muinainen Nauristie, Paraisten Borgholm, josta on voitu valvoa vesireittiä ja Liedon Vanhalinna, jonka itäpuolelta kulkee sisämaahan johtava Hämeen Härkätie ja länsipuolelta Aurajoki. Näistä poiketen Rikalan linnavuori ei sijaitse aivan merkittävän vieressä, mutta saman mäkitetjun koillispuolella on Suuresta Rantatiestä enää reilun sadan metrin päässä.

Varsinais-Suomen VARK-kohteissa korostuu voimakkaasti historiallinen aika. Lähes 60 % alueen kohteista ajoittuu joko keskiaikaan tai sitä myöhempään historialliseen aikaan. Monissa kohteissa toiminta on jatkunut katkeamatta rautakaudelta historialliseen aikaan. Nykyisen Ruotsin alueelta Varsinais-Suomen rannikolle suuntautuneesta keskiaikaisesta uudisasutuksesta kertovat 1300–1400-luvuilla syntyneet ruotsalaisen oikeuden kylät. Samaa ilmiötä edustavat rannikolle perustetut

kartanot, jotka tukivat Ruotsin hallinnon levittäytymistä Suomen puolelle. Niistä VARK-valikoimassa ovat edustettuina muun muassa Uudenkaupungin Sundholma, Taivassalon Järppilä ja Paraisten Kuitia. Salon Joensuun kartano taas liittyy alueen suomalaistaustaiseen rautakauden asutukseen.

Turun seutu oli jo rautakauden lopulla muodostunut Varsinais-Suomen asutuksen ja kaupankäynnin keskuksiksi. Alueen maantieteellinen asema tarjosi hyvät liikenneyhteydet sekä merelle että saaristoon ja toisaalta sisämaan pyyntialueille. Liikenteen solmukohtaan Aurajoen varrelle kehittyneelle kauppapaikalle sijoittui keskiajan alussa myös kirkollisen toiminnan keskus. Linnoitettu piispantila ja kirkko – eli Suomen lähetyshiippakunnan keskus – perustettiin 1200-luvulla Koroisiin. Siitä pidemmälle joen yläjuoksulle laivoilla ei enää ollut mahdollista nousta. 1200-luvun lopulla piispankirkko siirrettiin noin 1,5 kilometriä jokivartta alemmas Unikankareelle, jonka eteläpuolelle kirkko, Ruotsin kruunu ja dominikaanit perustivat Turun kaupungin. Kaupungin suojaksi Aurajoen suualueelle oli samanaikaisesti jo ryhdytty rakentamaan Turun linnaa. Valtakunnan itäosassa kirkollista valtaa tukemaan perustettiin piispankartano Kuusistoon 1300-luvun alussa, jolloin Koroisten merkitys oli jo hiipumassa. Kirkolliseen kulttuuriin liittyi myös maakunnan toisen keskiaikaisen kaupungin perustaminen Naantaliin vuonna 1443. Naantalin synty on poikkeuksellinen Suomen muihin kaupunkeihin verrattuna, sillä sitä ei perustettu hallinnolliseksi keskuksiksi. 1440-luvulla perustetun Birgittalaisluostarin viereen kehittyi välitellen kaupunki, kun paikalle saapuneet pyhiinvaeltajat tarvitsivat erilaisia palveluita.

Salo Haapaniemen linna. Keskiajalla 1450–1525 rakennetun kivisen kartanolinnan rauniot. Linna raunioitui jo 1700-luvulla. Alueella sijaitsee yhä asuttu 1700-luvulla valmistunut kartano. Sanna Saunaluoma 2022, TMK VARK 157, Turun museokeskus.

Turku Koroistenniemi. Aura- ja Vähäjoen yhtymäkohdassa sijaitsi 1200-luvun hallinnollinen keskus. Linnoitetulla niemellä oli kirkko, kivistä rakennettu piispan residenssi ja puolustustorni. Teija Tiitinen 2007, AKDG5678:1, Museovirasto.

Myös seurakuntakirkot liittyvät Ruotsin vallan vahvistamiseen Lounais-Suomessa. Niistä vanhimmat sijaitsevat saaristossa, jonne ne ilmeisesti levittäytyivät Ahvenmaan kautta. Näistä valtakunnallisesti merkittäviksi on arvioitu Paraisten Jurmon ja Björkön kappelinpaikat sekä Kemiönsaaren Kyrksundet, jossa oli myös merkittävä kauppapaikka. Myös mantereen puolella on jo 1100-luvulla syntyneitä seurakuntia, joiden kirkoista on arkeologisen merkittävyytensä perusteella valtakunnallisiksi arvioitu Halikko, Raisio ja Masku.

Keskiajalta nykypäivää kohti tultaessa Varsinais-Suomen arkeologista kulttuuriperintöä leimaa sen monipuolistuminen. VARK-valikoimassa se näkyy esimerkiksi kulkureitteihin liittyvissä arkeologisissa kohteissa. Maareiteistä arkeologisen potentiaalinsa vuoksi valtakunnallisesti merkittäväksi on arvioitu Koski Tl:n Hevonlinna kapulatie ja meriväyliin liittyvinä rakenteina Paraisten Låglandetin kummelit sekä Västerhamnenin ja Björkön Stenalnin veneenvetopaikat. Myös alueen vanhin hylky, Paraisten Vidskär, ajoittuu keskiajalle.

Elinkeinohistoria tulee esiin kaivosteollisuuteen liittyvissä kohteissa, joita edustavat Salossa sijaitsevat Malmbergetin, Orijärven ja Vihiniemen kaivosalueet, sekä teollisuuskohteissa kuten Kemiönsaarella sijaitsevan Taalintehtaan ruukin muinaisjäänöksiin liittyvissä arkeologisoituneissa rakenteissa sekä Salossa sijaitsevassa Kuuston ruukissa. Työ- ja valmistuspaikoista valtakunnallisesti merkittäviksi on arvioitu Salon Latokartanon ja Liedon Kärpijoen myllyt. Jälkimmäinen tosin on arvioitu valtakunnallisesti merkittäväksi ensisijaisesti sen edustalla olevien 1600-luvulta 1800-luvun lopulle ajoittuvien kalliohakkausten takia.

Kaarina Kuusisto piispanlinna. Ilmakuva meren rannalla vallihaudalla suojatun niemen päässä sijaitsevasta keskiaikaisesta piispanlinnasta. Linnan raunio koostuu päälinnasta ja kolmesta esilinnasta. Linna määrättiin purettavaksi uskonpuhdistuksen jälkeen vuonna 1527. Lentokuva Hannu Vallaksen kokoelma 1999, RHO124385:1, Museovirasto.

Parainen Jurmo Grönnviken. Ilmakuva historiallisen ajan saaristolaiskappelin kiviperustuksista ja ympärismuurista. Kohde sijaitsee moreeniharjanteella ulkosaariston avoimessa ympäristössä. Sanna Saunaluoma 2021, TMK VARK 27, Turun museokeskus.

Lieto Kärpijoen mylly. Vanha vesimyllyn paikka, jonka viereisessä avokalliossa on hakkauksia 1600–1800-luvuilta. Vanhin hakattu vuosiluku on 1633. Teija Tiitinen 2019, AKDG5672:1, Museovirasto.

Kemiönsaari Taalintehtaan ruukki. 1600-luvulla perustetun ruukin masuunirakennus ajoittuu 1800-luvulle. Teija Tiitinen 2019, AKDG5856:1, Museovirasto.

Kuten koko Suomen etelärannikko, myös Varsinais-Suomi on tunnettujen hylkyjen osalta Suomen rikkainta aluetta. Jo mainitun Vidskärin keskiaikaisen hyllyn lisäksi VARK-kohteina ovat yksimaistoksen 1500-luvun puulaivan hylky (Kemiönsaari Metskär) ja 1600-luvun männystä rakennetun kotimaisen limisaumaisen talonpoikaisaluksen hylky (Kemiönsaari Purunpää Oxholmen 1) sekä useita ulkomaisten kauppa-alusten hylkyjä 1600-luvulta (Parainen Gråharuna) ja 1700–1800-luvuilta (Kemiönsaari Keulakuvahylky; Parainen Borstö 1, Skeppsådarna itäpuoli ja Vrouw Maria). Nuorin mukana oleva hylkykohde on venäläinen purje- ja höyrylaivojen välikauden sota-alue, Kemiönsaari Ladoga, joka upposi vuonna 1915.

Perustietoja kohteista ja VARK-alueista

Varsinais-Suomen VARK-kohteita on yhteensä 136, mikä vastaa 2,2 % alueen kaikista muinaisjäännösrekisterin kohteista. Kohteet sijaitsevat 119 VARK-alueella.

Selvä enemmistö valituista arkeologista kohteista muodostaa itsenäisen yhden kohteen VARK-alueen (109 kohdetta). Varsinais-Suomessa on 10 useamman arkeologisen kohteen sisältävää VARK-alueita. Näistä kohdemäärältään laajin koostuu 7 arkeologisesta kohteesta (Seilin VARK-alue).

Lähes kaikki VARK-alueet vastaavat rajaukseltaan muinaisjäännösrekisterissä esitettyjä arkeologisten kohteiden aluerajauksia. Poikkeavia aluerajauksia on tehty 9 VARK-alueelle. Muinaisjäännösrekisterin esittämiä aluerajauksia laajempi rajaus on tehty 5 VARK-alueelle, joissa kaikissa on tehty

useita arkeologia kohteita yhdistävä kokoava aluerajaus. Muinaisjäännösrekisterin esittämiä aluerajauksia suppeampi rajaus on tehty 4 VARK-alueelle, joissa kaikissa osa muinaisjäännösalueesta on ollut perusteltua jättää VARK-alueen ulkopuolelle.

Varsinais-Suomen VARK-kohteista 24 % ajoittuu useammalle kuin vain yhdelle ajanjaksolle ja 33 % sisältää useampaan kuin vain yhteen tyyppiin kuuluvia arkeologisia kohteita.

Varsinais-Suomen VARK-alueiden pinta-alojen mediaani on 1,072 hehtaaria ja yhteenlaskettu pinta-ala on noin 677 hehtaaria. VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut löytyvät oheisesta taulukosta.

VARK-kohteista 33 sijaitsee asemakaavoitetulla alueella (25 % kohteista) ja 98 yleiskaavoitetulla alueella (73 % kohteista).

ajoitus	kpl	%
esihistoriallinen	-	-
kivikautinen	13	7 %
<i>ei määritelty</i>	-	-
<i>mesoliittinen</i>	-	-
<i>neoliittinen</i>	13	-
pronssikautinen	19	11 %
varhaismetallikautinen	2	1 %
rautakautinen	39	22 %
keskiaikainen	37	21 %
historiallinen aika	68	38 %

Taulukko. Varsinais-Suomen VARK-kohteiden ajallisten osien jakauma.

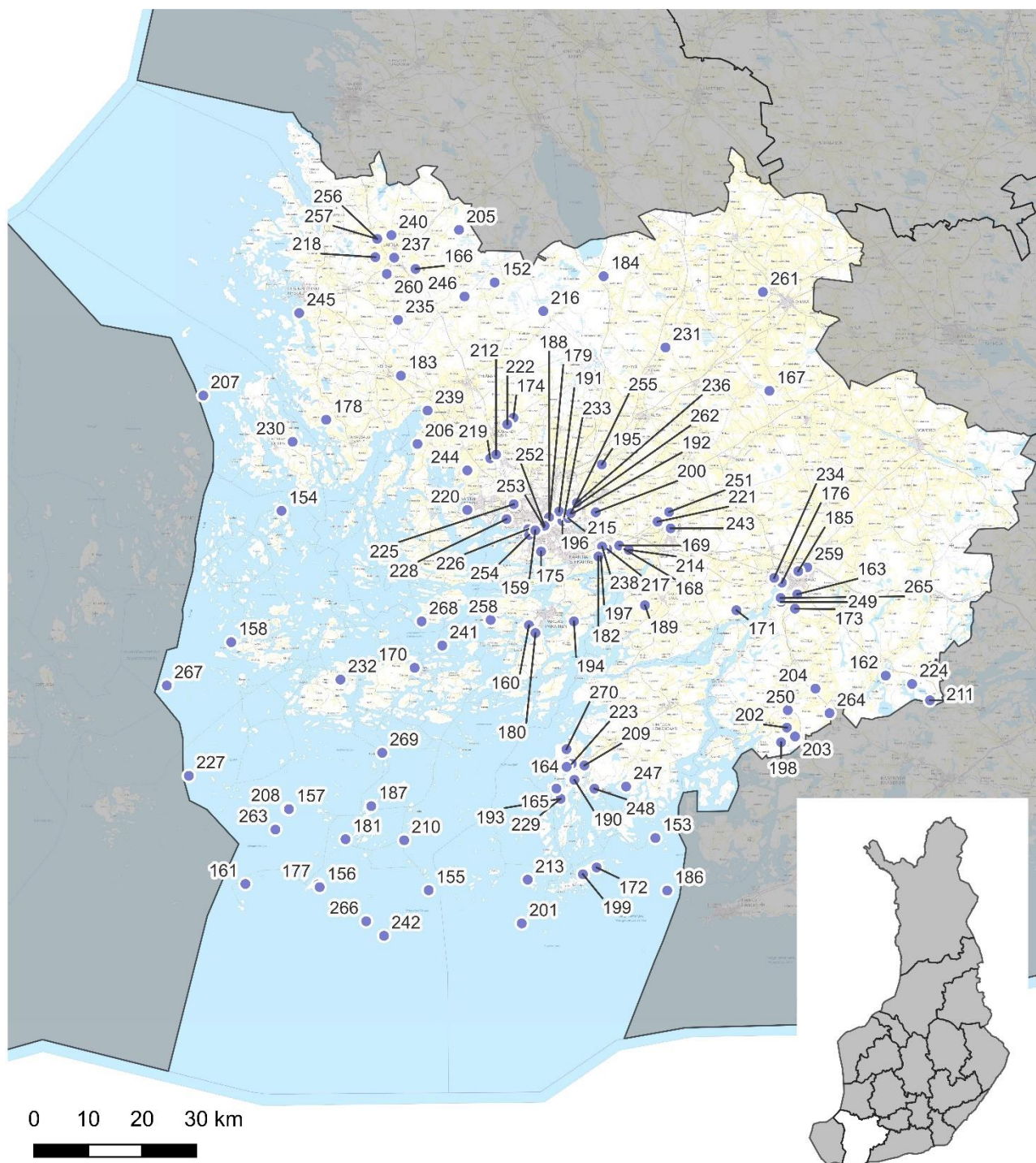
tyyppi	kpl	%
alusten hylät	9	5 %
asuinpaikat	51	27 %
hautapaikat	48	25 %
kirkkorakenteet	17	9 %
kivirakenteet	10	5 %
kulkuväylät	7	4 %
kultti- ja tarinapaikat	12	6 %
luonnonmuodostumat	-	-
löytöpaikat	1	1 %
maarakenteet	-	-
puolustusvarustukset	13	7 %
raaka-aineen hankintapaikat	5	3 %
taide, muistomerkit	3	2 %
tapahtumapaikat	-	-
teollisuuskohteet	3	2 %
työ- ja valmistuspaikat	10	5 %

Taulukko. Varsinais-Suomen VARK-kohteiden sisältämien muinaisjäännöstyyppeiden jakauma.

	ha
keskiarvo	5,686
mediaani	1,072
vaihteluväli	0,026–177,238
pinta-alat yhteensä	676,649

Taulukko. Varsinais-Suomen VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut.

Varsinais-Suomen VARK-alueet kartalla

Taustakartta © Maanmittauslaitos 2022.